

Summary

The article is devoted to Ukraine place names on **-иця**. Highlight semantic groups of generators based on the name of settlements, based on the definition topography, soil, flora, etc. areas.

Key words: *onym, apellyativ origin, lexical-semantic group, the suffix.*

УДК 811.161.2'373.22(477.87)

Нереп О. Б.

Ужгородський національний університет

МОТИВАЦІЙНА БАЗА ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКОЇ УРБАНОНІМІЇ: АСОЦІАТИВНІ НЕОФІЦІЙНІ УРБАНОНИМИ

Урбанонімікон поки що належить до маловивченого прошарку топонімікону Закарпаття. Першою дослідницею, яка звернула увагу на закарпатоукраїнські урбаноніми як окрему топонімічну підсистему, була М. Романюк [14]. Однак мотиваційна база урбанонімії Закарпаття є практично не дослідженим питанням. Тому завданням нашої розвідки є проаналізувати групу так званих асоціативних неофіційних урбанонімів, що виділяється нами при розгляді мотивації урбанонімних назв. Призначення таких найменувань – викликати у мовців певні асоціації.

Аналіз мотивів номінації антропогенних географічних об'єктів населених пунктів дозволяє з'ясувати основні механізми найменування, а це, у свою чергу, дає певну картину сучасного культурного розвитку міського та сільського населення, адже показує основні його цінності, те, що на певному етапі видається авторам урбанонімів важливим і гідним увіковічення. Дослідження мотивації урбанонімії вказує на давню урбаністичну структуру міста, на соціальний, суспільний розвиток його мешканців та на історичну дійсність і умови, які впливали на життя і на урбаністичний розвиток міста.

Загалом у лінгвістиці під мотивацією розуміють вибір мовного матеріалу для позначення ознаки предмета з уже існуючого в мові складу морфем, відчуття носіями мови формально-семантичного асоціативного зв'язку певного слова з іншими членами словника, вибір ознаки предмета, яка стає представником предмета в цілому [16, с. 155].

Аналізуючи мотиваційну базу тієї чи іншої групи власних назв, дослідники часто сплутують семантику основи та мотив номінації. Більшість вдається до виділення семантичних груп. Так, наприклад, М. Майтан зазначає: „На основі мотивації можна класифікувати урбаноніми відповідно до найзагальніших семантичних категорій (що, де, який, чий)” [18, с. 58]. При цьому мовознавець зосереджується на синхронному аналізі, забуваючи про важливість і необхідність з’ясування історії появи назви для правильного її розуміння. Крім того, часто назви отримують набагато більшу семантичну виразність, ніж вони мають на момент свого виникнення [11, с. 107], але саме вихідна семантика допомагає визначити мотив номінації. Ю. Карпенко вважає, що основою всіх назв є історизм. „Тільки історія спонукає в одному випадку звертатися до природних ознак, а в іншому – до особових назв... Найневинніші назви типу Долина троянд або Лебедине озеро зумовлені не властивостями природи, а рівнем соціально-економічного розвитку. Тому помилковими і шкідливими є численні спроби сортувати назви „від рослин”, „від історії”, як сортування людей за кольором волосся не розкриває головного, а навпаки, затуляє його” [4, с. 82].

При аналізі необхідно враховувати темпоральний фактор, а саме – час появи оніма, і, відштовхуючись від часового чинника, звернути увагу на територіальний, культурний, психологічний, соціальний та інші аспекти. Знаючи період утворення тієї чи іншої назви і враховуючи особливості цього періоду в історії краю, можна припускати причину і мету вибору саме цього, а не іншого слова. Адже мотивація – це перш за все феномен людської свідомості.

При виокремленні мотиваційних груп ми відштовхувалися від виділення певних концептів, які формували центри мотиваційної бази, творили певну ієрархію релевантних мотиваційних ознак. Під концептами ми розуміємо узагальнюючо-об’єднуючі поняття, які виявляються центровими при творенні найменувань і „зводять різноманіття явищ ... до чогось єдиного, підводячи їх під одну рубрику” [9]. Беручи до уваги вторинність урбанонімів (що проявляється у використанні готових одиниць для творення аналізованих онімів), визначення їх мотивації базується на врахуванні семантики твірних основ у контексті зазначених вище факторів, її переосмисленні в готових урбанонімних утвореннях, виконуваних останніми функціях та з’ясуванні

інтенції як „замислу внутрішньої програми кодового переходу до мотиваційної бази” [16, с. 99]. Саме тому вважаємо за доцільне апелювати до концептів, що, крім узвичаєної семантики слова, містять етнокультурний компонент, відображають „дух народу” [2, с. 165]. Відповідно до цього усі урбаноніми ми поділили на такі групи: 1) меморіальні назви, метою яких є увіковічення певних осіб або груп осіб у суспільній пам’яті; 2) назви-характеристики (властивостей, якостей міського об’єкта, його зв’язку з іншими об’єктами різного характеру тощо); 3) назви-вшанування (географічних об’єктів, націй, професій); 4) асоціативні назви.

Специфікою неофіційних урбанонімів є традиційність їх мотиваційної бази, що полягає у поповненні новими елементами у чітко визначених межах, які склалися на початку формування урбанонімної системи і, пройшовши певну еволюцію, зазнали значно менше змін, ніж мотиваційна база офіційної урбанонімії. Поява неофіційного урбаноніма підпорядкована єдиній меті – дати характеристику іменованому об’єкту за допомогою мотивованої (співвідносної з об’єктивною реальністю) назви.

Причина цього явища – у природі цих найменувань. Адже, як вдало зауважує Є. Отін, „утворення топонімів може відбуватися за двома типами номінації – спонтанною, або природною, тобто без цілеспрямованої назвотворчості, завдяки дії внутрісистемних процесів ..., і штучною, коли назва має номінатора, точно встановленого або гіпотетичного” [13, с. 316]. Стихійна номінація відзначається влучністю, простотою і смисловою відповідністю оніма іменованому об’єкту.

Розкриття сутності об’єкта в сукупності з обов’язковою розрізнювальною прикметою номена породжує характеристику першого, що є найзручнішим засобом виокремлення предмета з низки подібних.

У зв’язку з цим неофіційні найменування об’єктів територіального членування ми поділяємо на два типи: характеристичні та експресивно забарвлені.

Характер асоціативності неофіційних урбанонімів значною мірою зумовлюється їх природою: виникаючи і побутуючи в усному мовленні, асоціативні найменування, попри свою образність, характеризуються реальною мотивацією. Тому, на відміну від символічних найменувань офіційної урбанонімії, які через відсутність реального зв’язку між

денотатом та онімом погано вписуються в топонімічну систему, образні неофіційні урбаноніми формують продуктивний тип топонімотворення. На думку дослідників, конотативна маркованість топонімів пов'язана з метафоричністю, яка часто лежить в основі номінації географічних реалій [1, с. 81; 7, с. 17]. Причому ця метафоричність належить до універсальних категорій функціонування топонімної системи, що проявляється у великій кількості експресивно забарвлених назв у кожного народу. Відмінності в образних топоніміконах різних етносів виражаються у частковій розбіжності образного бачення, що склалося за певних історичних умов, при збігу чуттєвого сприйняття [10, с. 6]. Водночас метафоричність супроводжувала народження топонімних назв ще на перших етапах розвитку онімної системи. „Сфера метафоризації не обмежується поетичною творчістю, а є закономірністю буденної понятійної системи” [16, с. 143].

Для побудови нових мовних одиниць мовці певної території творять власну систему метафор та послуговуються вже виробленою суспільством, використовуючи лексеми, які набули у суспільній свідомості закріплених конотацій. Вибір метафор зумовлюється специфікою ментального функціонування суспільства. Сукупність оказіональних урбанонімів є метафоричним відбитком характеристичних назв у всіх їх різновидах. Так, мотивом утворення найменування може стати прагнення відобразити **форму об'єкта**: *Восёлниця* (вул., с. Ключарки) (пор. діал. *восёлниця* – „гусениця”; вулиця довга і звивиста, як гусениця), *Гурка* (куток села, с. Горінчево), *Гуркалóвниця* (вул., с. Березинка) (пор. діал. *гурка* – „сорт домашньої ковбаси” [15, с. 54], *гуркалúв* – „начиння у вигляді великого шприца для виготовлення ковбас” [там саме]; вулиця довга і пряма), *Пантликóвниця* (вул., с. Великі Лучки) (пор. діал. *пáнтлик* – „кольорова стрічка”; вулиця довга і звивиста); **його розташування**: *Колóнія* (куток села, с. Ключарки) (віддалене розташування від центральної частини села); **населення**: *Калайдóвниця* (вул., с. Великі Лучки) (пор. діал. *калайдá* – „жебрак”), *Міліонéрош* (вул., с. Шаланка) (на вулиці проживало багато заможних родин). Як зауважує А. Матвеев, „врахування принципу семантичної мотивованості дозволяє виробити певну шкалу еталонів, але ця шкала прямолінійна” [10, с. 14]. Співвідносними одиницями, на основі яких твориться метафора, стають предмети побуту, їжі, характеристика

соціального статусу людини, територіальні поняття. Конотативність досягається і внаслідок використання оцінних слів: *Зелений Кут* (куток села, с. Копашнево), *Зелененький* (куток села, с. Нанково) тощо.

Здатність онімів формувати конотоніми передбачає наявність у перших обов'язкової ознаки – добре відомих (принаймні номінаторам), усталених конотативних нашарувань. Асоціативне забарвлення найменування появляється у процесі комунікації: саме „в акті комунікації онім набуває семантичної структури завдяки „висуванню” імплікаціонала (периферійних сем). Об'єм останнього повністю залежить від позалінгвальних факторів – соціальних в першу чергу, оскільки саме прагматичні параметри визначають семантичну структуру топоніма у мовленні” [3, с. 145]. Актуалізація конотацій і їх закріпленість у мовленнєвій свідомості породжує утворення вторинних одиниць, в основу яких закладені усталені асоціації. Сприйняття вторинних назв і розуміння їх мотивації пов'язане з явищем пресупозиції, під яким науковці розуміють „ті передумови і попередні умови – їх прийнято називати умовами удачі, – які, не входячи у мовну свідомість, створюють ґрунт його вжитку і дозволяють досягнути комунікативної мети”, „попереднє знання” [8, с. 137–138], що дозволяє актуалізувати „правильні” семи найменування. Пресупозиція залежить від індивідуальних характеристик мовця: його освіти, світогляду, етнічної належності тощо. Чим менше цих факторів повинні бути задіяні для розуміння істинної мотивації назви, тим відомішим має бути онім і тим ближче він знаходиться до апелютивів.

Здебільшого саме такі узуальні конотоніми лягають в основу похідних конотонімів. Передусім йдеться про „досить компактну групу власних назв, що стали стійкими символами і знайомі носіям... мови саме у своєму символічному сенсі” [5, с. 6]. При цьому добре простежується специфіка образного сприйняття певного етносу, зумовлена історичними обставинами. Так, наприклад, у закарпатоукраїнському урбаноніміконі актуалізувалися конотоніми, що появилися і закріпилися у радянські часи через посередництво російської культури: *Бам* (мікрорайон, Ужгород) („віддалене від центральної частини населеного пункту місце”), *Малá Москвá* (мікрорайон, смт. Королево) (центральна частина селища), *Черьóмушки* (мікрорайон, м. Мукачеве) (пор. „надавання назви Черемушки новим житловим масивам у різних містах СРСР за зразком

назви такого масиву в Москві” [17]). Водночас фіксуються найменування новішого творення, що з’явилися внаслідок вестернізації української культури, що знайшло свій відбиток і на онімній системі: *Бруклін* (мікрорайон, м. Мукачеве) („фешенебельний мікрорайон”), *Чикаго* (мікрорайон, м. Мукачеве), *Чикаго* (вул., с. Доробратово) („територія, де проживають заможні мешканці”). Стосовно статусу таких топонімів, то, на думку дослідників, вони вже відрізняються від інших топонімних одиниць завдяки своєму вторинному використанню і поширеності оніма, що потенційно нівелює його індивідуалізуючі властивості. Так, зокрема, Є. Отін вважає, що „при вторинних найменуваннях об’єктів за допомогою топонімів типу Камчатка відбувається використання не топоніма в його чистому вигляді, а переосмисленого географічного імені, яке зазнало неповної деонімізації. Воно одночасно „напівтопонім” і „напівапелятив”, своєрідний онімічний „мезонім” [12, с. 221]. Подібної думки дотримується і Ю. Карпенко, який на прикладі множинного використання найменування Черьомушки, яке народилося у Москві і згодом стало однією з найпопулярніших назв мікрорайону у різних містах Радянського Союзу, доводить, що „коли кажуть про ташкентські чи мінські Черьомушки, то цю лексему вживають як найменування класу однорідних предметів, а не одиничного предмета – як географічний термін, а не топонім” [6, с. 40]. Щодо цього можемо зауважити, що у випадку, коли у конкретному місті (напр., Виноградіві) йдеться про конкретний мікрорайон *Черьомушки*, то топонім, який його позначає, цілком справно виконує свою основну номінативно-диференціюючу роль. Інша справа, що мотиваційною основою для нього стало найменування, близьке до географічних термінів.

Символічним в українській топоніміці є словосполучення *Поле Чудес*, що фіксується зі значенням „елітний район” не тільки в закарпатоукраїнському урбаноніміконі (пор. однойменний мікрорайон у місті Виноградіві), а й в інших регіонах (пор. фіксацію цієї назви для позначення кутка села Подільське Корсунь-Шевченківського району Черкаської області Т. Гавриловою [1, с. 82]). Хоча мусимо відзначити, що навряд чи походження цієї назви є відонімне, швидше за все, в основі її – конотативно марковане апелятивне словосполучення „поле чудес”. Так само відапелятивним нам видається топонім *Цілинá* (мікрорайон, м. Виноградів) („тихе, зелене місце”).

Отже, характер асоціативності неофіційних урбанонімів значною мірою зумовлюється їх природою: виникаючи і побутуючи в усному мовленні, асоціативні найменування, попри свою образність, характеризуються реальною мотивацією.

Список використаної літератури

1. Гаврилова Т. Конотативно марковані мікротопоніми (на матеріалі говірок Черкащини) / Т. Гаврилова // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 354 – 355. – С. 130 – 134.

2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : ОАО ИГ Прогресс, 2000. – 400 с.

3. Данильченко А. Коммуникативное варьирование семантики топонимов / А. Данильченко // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации. – Донецк : ДГУ, 1993. – С. 142 – 147.

4. Карпенко Ю. О синхронической топонимике / Ю. Карпенко // Принципы топонимики / под ред. В. А. Никонова и О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1964. – С. 45 – 86.

5. Карпенко Ю. Современное развитие русской ономастической системы / Ю. Карпенко // Актуальные вопросы русской ономастики : сб. науч. тр. / редкол. Ю. А. Карпенко и др. – К. : УМК ВО, 1988. – С. 5 – 14.

6. Карпенко Ю. Топонимы и географические термины (вопросы взаимосвязи) / Ю. Карпенко // Местные географические термины. – М. : Мысль, 1970. – С. 36 – 45.

7. Касим Г. Об экспрессивности в топонимии / Г. Касим // Русская ономастика : сб. науч. тр. / отв. ред. Ю. А. Карпенко. – Одеса : ОГУ, 1984. – С. 16 – 21.

8. Касьяненко Н. Окказиональные онимы и отонимные окказионализмы в аспекте коммуникации / Н. Касьяненко // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации. – Донецк : ДГУ, 1993. – С. 131–141.

9. Лихолай Г. Л. Епістемологія і когнітологія у співвідношенні їх лінгвістичних вимірів / Г. Л. Лихолай // Культура народів Причорномор'я. – 2003. – № 42. – С. 113 – 116.

10. Матвеев А. К. Образное народное видение и проблемы ономастической и этимологической интерпретации топонимов / А. К. Матвеев // Вопросы ономастики / под ред. Е. Ф. Шамеса ; Гос. ун-т

им. М. Горького. – Свердловськ, 1977. – Вып. 12 (русская топонимия и географическая терминология). – С. 5 – 20.

11. Мирер Е. Названия улиц и кварталов Нового Орлеана / Е. Мирер // Микротопонимия. – М. : Изд-во МГУ, 1967. – С. 105 – 112.

12. Отін Є. Вторинна топонімізація конототивних географічних назв / Є. Отін // Отин Е. Избранные работы. – Донецк : Донеччина, 1997. – С. 219 – 233.

13. Отин Е. Из заметок по топонимике / Е. Отин // Труды по языкознанию. – Донецк : Юго-Восток, 2005. – С. 316 – 339.

14. Романюк М. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. XX – поч. XXI ст. / М. Романюк. – Ужгород : Гражда, 2007. – 124 с.

15. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.

16. Селиванова Е. Когнитивная ономастиология : [монографія] / Е. Селиванова. – К. : Изд-во Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.

17. Тараненко О. На теми сучасної української ономастики / О. Тараненко // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 6 – 22.

18. Majtan M. Vyvin urbanonymie pred obdobim narodneho obrodenia / M. Majtan // Urbanonyma v kontexte historie a súčasnosti : Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996). – Bratislava ; Banska Bystrica, 1996. – S. 56 – 62.

Анотація

У статті розглянуто принципи виділення мотивів номінації урбанонімів; проаналізовано групу асоціативних неофіційних найменувань.

Ключові слова: урбанонімія, мотиваційна база, неофіційний урбанонім, асоціативні найменування.

Аннотация

В статье рассмотрено принципы выделения мотивов номинации урбанонимов; проанализировано группу неофициальных названий.

Ключевые слова: урбанонимия, мотивационная база, неофициальный урбаноним, ассоциативные названия.

Summary

The principles of selection of reasons of urbanonyms naming are considered in the article; group of unofficial associative names is analysed.

Key words: *urbanonym, motivational base, unofficial urbanonym, associative names.*

УДК 811.161.2'373.22 (477.44)

Павликівська Н. М.

*Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського*

МІКРОГІДРОНІМИ ВІННИЧЧИНИ

Серед топонімічних досліджень важливе місце посідає вивчення водних назв, які створюють одну з найглибинніших закодованих інформативних систем. Дослідженню гідронімії України присвячено низку фундаментальних праць. 1979 року вийшов у світ „Словник гідронімів України”, який містить понад 20000 назв річок і рік та майже 24000 варіантів цих назв.

Однак назви непротічних вод України досліджені ще недостатньо. Їхня кількість помітно зменшується, певна частина забувається. Тому актуальним є питання наукового осмислення цього шару гідроніміїної лексики, яка зберігається в усному мовленні населення, виступає досить важливим джерелом історії краю.

Перші публікації, які порушували цю проблему, з'являються в 60-і роки – у період особливо активної діяльності УОК і згуртованих навколо неї ономастів – коли була проведена 3-я республіканська ономастична конференція, що мала суто гідронімічну спрямованість.

На 4-й і 5-й ономастичних конференціях (Одеса – 1969 р. і Запоріжжя – 1975 р) лімнонімічна тематика майже зовсім не була представлена. Водночас у 60–70-і роки з'являються дослідження з української гідронімії, в яких поряд із потамонімами (що є головним об'єктом вивчення) розглядаються і назви непротічних вод (І. В. Муромцев, А. А. Корепанова, М. Ф. Пономаренко, О. С. Стрижак). Особливо повно лімнонімія і гелонімія басейну Десни відображені у монографії А. П. Корепанової „Словотворчі типи гідронімів басейну Десни” (1967 р.).